

УДК 271.22(497.11)-523-9(495.631)

Александар Митић

Лебане

НЕКАДАШЊА ТРИ СРПСКА МАНАСТИРА НА ПРОСТОРУ СВЕТЕ ГОРЕ – ЗАБОРАВЉЕНА СРПСКА КУЛТУРНА БАШТИНА

Сажетак

У раду анализирамо присуство српских монаха у три светогорска манастира: Свети Пантелејмон, Свети Павле и Кастамонит у дугом временском интервалу од готово 4 века, од средине 14. до средине 18. века. Приказујемо укратко пре свега заслуге наших средњовековних династија на обнови и изградњи тих манастира, након њиховог осиромашења или напуштања које се дешавало стицајем различитих околности. Такође покушавамо да дамо разлоге напуштања тих Манастира од стране Срба и прелажења Манастира, углавном под управом Грка.

Кључне речи: Света Гора, Свети Пантелејмон, Свети Павле, Кастамонит, Срби

УВОД

Света Гора или Атос, треће је и најисточније полуострво повезано са Халкидикијем, а име добило по истоименој планини која се налази на њему. Ова просторно

невелика област, дужине 45 километара, ширине између 5 и 10 километара, имала је веома значајну улогу у духовној историји хришћанства у средњем веку. Због тога се назива Светом Гором. Према хришћанској традицији Богородица се током путовања из Јопе на Крит зауставила на Атосу. На месту данашњег места манастира Ивирона зачуо се глас: „Ово место биће твој удео и твој перивој и врт, и пристаниште спасења онима који хоће да се спасу“. Због тога се Света Гора назива и перивојем Богородице. Од тада је овај простор постао свет у свести хришћана. Поштовање Богородице је једно од обележја духовности Светој Гори.

Помени Свете Горе у најранијем средњевековном периоду су веома ретки. Две водеће личности за успостављање монаштва на Светој Гори су били Петар Атонски (+734)¹ и Јефтимије Солунски (+889).² Петар је био оснивач пустињачког монаштва на Светој Гори, док се Јефтимије залагао за општељитељно или манастирско монаштво. За време владавине ромејског цара Василија I (867-886) бивши митрополит Кипра, Василије Исповедник изградио је манастир у близини данашњег српског манастира Хиландара. Хрисовуљом цара Василија I из 885. године Света Гора је проглашена за самоуправну монашку територију.³ Ово је потврђено повељама ромејских царева Лава VI Мудрог (893) и Романа Лакапина (943). Највиша црквена администрација на Светој гори била је Протат са седиштем у Кареји, који се помиње у 958. години. На њеном челу је прот, кога је потврђивао цар и који је уз административне, судске имао и дисциплинску власт. Прот се бира сваке године из редова првих пет манастира, међу којима се налази и српски Хиландар.

Постоји велики број докумената који показује присуство Срба монаха на простору Свете Горе, не само у Хиландару, већ и у другим манастирима. Не само да је српско племство помагало те манастире, већ су били и ктитори неким од њих и подизали их из беде у коју су запали стицајем разноразних околности,

1 Јустин Поповић - Житија светих за јун; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1996. стр.270-283

2 Јустин Поповић - Житија светих за октобар; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1977. стр. 304-312.

3 Драгутин Аврамовић - Света Гора између аутономности и државности; Зборник радова правног факултета у Новом Саду 2, Нови Сад, 2013, стр. 433

неретко их поново изградивши из темеља. Не постоји ни један живи манастир на Светој Гори данас, а да се српски владари и племство нису уписали као ктитори или дародавци. Наш циљ у овом раду није да изнесемо све те чињенице, јер би то превазишло обим нашег рада и морало да се публикује као посебно дело. Циљ нашег рада је да покажемо, три манастира на Светој Гори који су од 14. века па надаље били српски, поред већ познатог и данас српског манастира Хиландара.

1. МАНАСТИР СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН (РУСИК)

Почетком 11. века започиње формирање руске заједнице на Светој Гори.⁴ Руски монаси су првобитно основали манастир Успења Пресвете Богородице, који је био познат као Клисург. По пропадању Клисурга руски монаси, предвођени игуманом Лаврентијем, формирали су 1169. године манастир Светог Пантелејмона.⁵ Овај манастир је од тог времена био познат као Русик. Ова руска заједница је имала велики утицај на духовна кретања у Србији. Управо за време владавине српског великог жупана Стефана Немање (1166-1196) дошло је до првих забележених контаката српске владарске породице са руским духовницима са Свете Горе. Најближи контакт са овом духовном заједницом имао је Немањин најмлађи син, Растко, који ће у монаштву бити познат као Свети Сава. Према наводима његовог биографа Теодосија, Растко је противно жељи родитеља, побегао на Свету Гору у пратњи руског монаха и то у јесен 1191. године. Овај руски духовник је највероватније посетио Немањин двор како би затражио милостињу од српског владара и то вероватно за обнову манастира Светог Пантелејмона.⁶ У жељи да спрече Расткову одлуку да се замонаши његови родитељи су послали потеру, која је Растка затекла у горе поменутом манастиру, где се српски принц замонашио.

4 Владимир Мошин - Рускије на Афоне и руско-византијске одношения в XI-XII веке - Byzantinoslavica, XI; Academia, Prague 1950. стр. 32-60

5 Aleksandar Soloviev- Histoire du monastere russe au Mont Athos - Byzantion, VIII; Peeters Publishers, Bruxelles 1933, стр. 213-228

6 Теодосије - Житија; приредио Димитрије Богдановић, Просвета, Београд 1988. стр. 105

Русик је уживао код Срба после Хиландара, највећи углед. Он и данас чува у својој ризници четрнаест хрисовуља разних српских владара и властеле из 14. и 15 века, по којима је добијао велика властелинства и повластице по разним српским областима.⁷

Након заузимања Свете Горе 1345. године,⁸ српски цар Душан је убрзо након тога, већ 1348. године даровао манастиру Св. Пантелејмона четири села у области доње Струме.⁹ Годину дана касније јуна 1349. примио се цар Душан да буде нови ктитор манастира, видећи наима како сам каже „да је манастир остао без најнужнијих потреба и скоро опустео сасвим, напуштен од Русије.“ Том приликом Душан је обдарио манастир са девет нових села у областима Валандова, Струмице и Брегалнице, а сем тога даровао му је још једну кућу у Серу и право да годишње узима бесплатно по „Двадесет кошница соли“ од града Хрисопоља и да прима по 200 перпера венецијанских од хрисопољског трга.¹⁰ Покровитељство цара Душана нарочито је допринело материјалном опоравку манастира. Цар Душан 1349. године на чело овог манастира доводи угледног српског духовника Исаију,¹¹ који је на старословенски превео дела Светог Дионисија Ареопагита. У периоду после Душанове смрти он је био носилац идеје помирења српске и цариградске Цркве до којег је дошло 1375. године.¹²

7 Радослав М. Грујић - Руска властелинства по српским земљама - Историјски часопис, 5; Историјски институт, Београд, стр. 53-77

8 Душан Кораћ - Света Гора под српском влашћу (1345-1371) - Зборник радова Византолошког института, 31; Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 1992. стр. 45-122.

9 Стојан Новаковић - Законски споменици српских држава средњег века; Српска краљевска академија, Београд 1912, стр. 504-506

10 Радослав М. Грујић - Светогорски азили за српске владоце и властелу после Косовске битке - Гласник Скопског научног друштва, 11. Скопско научно друштво, Скопље 1932. стр. 69

11 Владимир Мошин - Житие старца Исаии, игумена русског манастира на Афоне - Сборник Русског Археологическог общества в Королевстве Югославии, III; Русског Археологическог общества в Королевстве Югославии, Београд 1940, стр. 125-167.

12 Димитрије Богдановић - Измирење српске и византијске цркве - зборник: О кнезу Лазару; Филозофски факултет, Београд: 1975, стр. 81-91

Манастир Стари Русик (Свети Пантелејмон)

Душанов пример следили су и потоњи српски владари. Тако су краљ Вукашин и његов брат деспот Угљеша 1366. године потврдили Русику село Копривљане.¹³ Браћа Јован и Костадин Драгаш 1377-78. године обдарили су манастир новим поседима око Струмице, Штипа, Тиквеша, Брегалнице и Злетова. Кнез Лазар му је 1381. године даривао властелинство „Св. Спаса“ у старом Хвосну - данашњој Метохији и властелинство „Мати Божје Бучанске“ код Трстеника, а његов зет Муса са синовима Стефаном и Лазаром са пет села у области Лаба.¹⁴

Удовица кнеза Лазара, Милица (у монаштву Јевгенија) такође помаже манастир Светог Пантелејмона. Поклањањем поседа овом манастиру кнегиња Милица је осигурала прибежиште својој породици на Светој Гори. Њен поклон овом манастиру помогла је и њена властела.¹⁵ Припадници српске династије Бранковића наставили су да помажу светогорске заједнице. Са даривањем манастира Свете Горе наставио је и деспот Ђурађ Бранковић (1427-1456). Он сходно

13 Стојан Новаковић - Исто, стр. 508-510

14 Радослав М. Грујић - Исто, стр. 69.

15 Стојан Новаковић - Исто, 515-527

делима претходника потврђује добра и поседе манастиру Св. Пантелејмона.¹⁶

Између 1346. и 1500. године у манастиру је највише било грчких и српских монаха. Нема сумње да је у то време Свети Пантелејмон био под покровитељством српских владара, владало је опште уверење да Пантелејмон припада Србима. Да је Пантелејмон сматран српским манастиром, говори и писмо деспотице Ангелине, удовице српског деспота Стефана, руском кнезу Василију Ивановичу, послато око 1510. године у коме тражи да под своју заштиту узме манастир „као њено добро“.¹⁷ Руски кнез Василије је као одговор на Ангелинино писмо послао помоћ за изградњу храма.

Руски калуђери су на Атос почели да пристижу у већем броју тек када је Русија збацила татарски јарам. Након 1500 године у манастиру поново преовлађују монаси словенског порекла тј. Срби и Руси. И поред тога је братство манастира је и даље пролазило кроз велика искушења. Манастир је једно време толико био економски пропао па је био ослобођен плаћања доприноса Светогорској општини. Када је учени калуђер Василије Барски први пут дошао у Русик, 1725, затекао је само два руска и два бугарска монаха, а 1744. само неколико Грка.¹⁸

2. МАНАСТИР СВ. ПАВЛЕ

На стеновитој тераси у самом подножју Атоса, на југозападном делу полуострва, између Дионисијата и скита Свете Ане, двадесет минута удаљен од мора, лежи манастир Светог Павла. Готово четири столећа, од осамдесетих година 14. до средине 18. века, био српски и задужбина српске господе, пре свега, из рода Бранковића и њихових сродника у Влашкој и Молдавији.

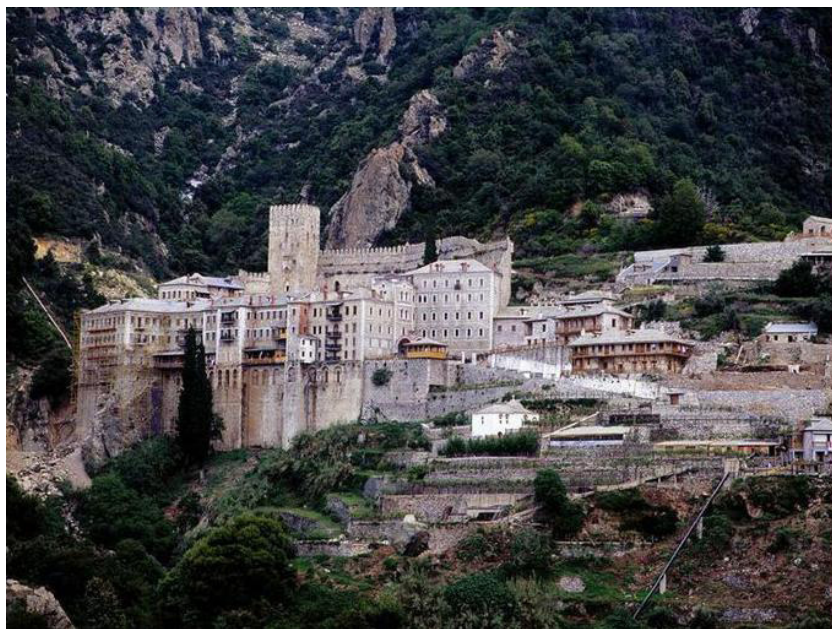
Скромна сведочанства о почецима живота у манастиру Светог Павла, крајем 10. века сачувана су, првенствено, у

16 Стојан Новаковић - Исто, стр. 527-528

17 С. М. Димитријевић - Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку, стр. 18

18 Странствованія Василія Григоровича-Барскаго по сватымъ мѣстамъ востока съ 1723 по 1747 г. С. Петербургъ 1885. стр. 247

исправама других светогорских манастира. На месту данашњег манастира, на западној страни атонског полуострва, братство манастира Ксиропотама образовало је метох, у настојању да обезбеди своја права на јужном делу полуострва. Убрзо се новооснована заједница осамосталила, можда већ око 1035. године, мада је званично и даље била потчињена Ксиропотаму. Манастирски живот је замро већ почетком 12. века, а Манастир је запустео, највероватније услед разбојничких напада са мора. О дугом временском периоду од почетка 12. па до осамдесетих година 14. века, најпоузданије сведочи документ из 1329. године, који описује жалосно стање светогорских манастира, међу којима је и манастир Светог Павла.¹⁹

Манастир Светог Павла

Око 1383–1384. године, двојица српских монаха властелинског порекла – Герасим Бранковић и Антоније Багаш започели су обнову Манастира који је био у рушевинама.

¹⁹ Момчило Спремић - Бранковићии СветаГора – Друга казивања о Светој Гори; Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1997. стр. 82-83

Поштовани на Светој Гори због истакнуте улоге у животу целокупне монашке заједнице и залагања на дворовима српске властеле за интересе и права свих светогорских манастира, добили су дозволу да из основа обнове овај древни манастир.²⁰

Први ктитор Манастира монах Герасим био је најстарији син охридског севастократора Бранка Младеновића и брат Вука Бранковића. Рођен као Никола Радоња, световни живот провео је у Охриду у браку са Јеленом, сестром краља Вукашина и деспота Угљеше. Без супруге и две кћери остао је, највероватније, током епидемије куге, 1363. године, јер се већ следеће, а најкасније 1365. године, замонашио у Хиландару и узео име Роман. У великој схими променио је име у Герасим, како се помиње већ од 1376/77. године. Након више од деценије и по проведене у манастиру Свети Павле, умро је 1399. године.²¹ По свему судећи, и брата Вука Бранковића је, 1397. године сахранио у манастиру Свети Павле, у коме је живео, а не у Хиландару, као што се понегде може чути.

Други ктитор, монах Арсеније, као великосхимник Антоније, био је пореклом из властелинске породице Багаш, која је имала у свом поседу Врање и околину. Сведочанства о његовом световном животу нису сачувана. Као монах живео је у Ватопеду, пре обнове манастира Светог Павла. Због духовног ауторитета, који је уживао на Светој Гори, био је први игуман обновљеног манастира Светог Павла, све до смрти, 1405-6. године.²²

Нови ктитори су настојали да Манастиру прибаве имања и приходе, разјасне његов правни положај и одреде границе земљишта које су га делиле од поседа суседних манастира. Први велики поклон стигао је већ у пролеће 1385. године, када је Антонијев брат, властелин Никола Багаш, даровао манастиру Светог Павла стари Манастир Богородице Месонисиотисе у близини Водена у Беломорској (Егејској) Македонији. О томе је издао исправу, у којој се набрајају бројна села, виногради,

20 Гојко Суботић - Обнова манастира Светог Павла у XIV веку; Зборник радова Византолошког института бр. 22, Београд, 1983, стр. 211-225

21 Татјана Суботин Голубовић - Словенски манастири на Светој Гори као књижевни и преписивачки центри; трећа казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 2000, стр. 202-203

22 Ђорђе Сп. Радојичић - Феудална породица Багаш из Врања; Врањски гласник 1, Врање, 1965. стр. 21

млинови, куће, стока, рибари и занатлије у Водену, као и мали манастири и храмови са светим стварима. Био је то почетак стварања манастирског властелинства, чији се један не мали део налазио изван Свете Горе.²³

Српски владари из куће Бранковића помагали су братство Светог Павла до краја самосталности српске средњовековне државе. Гргур Бранковић је, заједно са мајком Маром и браћом Ђурђем и Лазаром, највероватније 1403. године, поконио Манастиру више села и доделио му стални годишњи приход од двадесет литара сребра. Неколико година касније, Манастиру је даровницу издао и деспот Ђурађ, заједно са мајком Маром и братом Лазаром. Ктиторство деспота Ђурђа Бранковића, поред потврде осталих породичних давања, посведочено је 1446-7. године подизањем новог католикона (саборне цркве) посвећеног Светом Георгију. До тада је постојао и старији католикон који су саградили Герасим и Антоније. Први је славио Богородицу, чија је култна представа означавана епитетом Агиопавлиотиса, а други деспотовог заштитника светог Ђорђа.²⁴

И после пада српске средњовековне државе припадници династије Бранковић су наставили са бригом о монашким заједницама Свете Горе. Посебно је високу заштиту задужбини своје породице на Светој Гори пружала султанија Мара, супруга султана Мурата II и маћеха моћног Мехмеда II Освајача, чију је посебну наклоност уживала. Наиме њен посед Жежево (данас Дафни) се налазило у непосредној близини Свете Горе. Главна тежишта њене ктиторске делатности су били Хиландар и Свети Павле. Уз ове манастире она је помагала манастир Ватопед и Ивирон.²⁵ Као бивша султанија, имала је велики утицај на османском двору, па је утицала на избор васељенског патријарха Дионисија I (1466-1471).²⁶

По питању цркве Мара Бранковић је, као раније и цела њена породица, следила политику Немањића. Тако је

23 Гојко Суботић - Манастир Свети Павле; Казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1995, стр. 118-122

24 Гојко Суботић - Исто, стр. 129-130

25 Михајло Поповић - Мара Бранковић, жена између хришћанског и исламског културног круга 15. века; Академска књига, Нови Сад, 2014, стр. 207-220; 225.

26 Михајло Поповић - Исто, стр. 234-238.

она од 1457. године преузела ктиторство над манастирима Хиландаром и Светим Павлом на Светој Гори. Њој је пошло за руком да трибут, који је град Дубровник плаћао од времена када је полуострво Стон (данас Пељешац) добио од српског цара Душана 1333. године, пренесе са напуштеног манастира Светих Арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму на горепоменуте манастире на Атосу.²⁷

Наиме цар Душан је 8. марта 1350. године у једној повељи одредио да трибут треба да се исплаћује у корист српског манастира Светих Арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму једном годишње на Васкрс. Тај манастир је основао краљ Милутин 1313/15. године, а опремио га је краљ Стефан Дечански. Све до почетка 17. века тамо су живели српски монаси.²⁸

Због економске кризе у коју је запало Османско царство, од друге половине 16. века исплаћени износ све се више обезвређивао, све док на крају током 17. века није спао на трећину своје првобитне вредности. Године 1792. монаси манастира Хиландара и Светог Павла су последњи пут дошли у Дубровник да би подигли додељени прилог. По освајању града од стране француске војске 1806. године, та стотинама година стара традиција је окончана.²⁹

Задужбину својих предака наставили су да помажу млађи Бранковићи и њихови сродници у тадашњој јужној Угарској, као и њихови потомци у Влашкој и Молдавији. Деспотица Ангелина, заједно са синовима Јованом и Ђорђем, доделила је Манастиру, повељом од 11. новембра 1495. године, годишњу помоћ од 500 златника.³⁰

Влашки и молдавски владари који су се ородили млађим члановима породице Бранковић такође су обилато помагали манастир. Молдавски војвода Стефан Велики је

27 Александар Фотић - Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век), Српска академија наука и уметности, Београд, 2000, стр. 189–193;

28 Нићифор Дучић - Српски Арханђелски манастир у Јерусалиму. Задужбина краља Милутина - Годишњица Николе Чупића, Књ. 9; Краљевско-Српска државна штампарија, Београд, 1887, стр. 235–242;

29 Сима Ћирковић - Хиландарска свећа у Дубровнику; Настава историје 4/8, 1998, стр. 6–19;

30 Душан Синдик - Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла; Мешовита грађа бр. 6, 1978, стр. 202–203

у манастир Светог Павла довео воду 1500. године, а затим са сином Богданом, изградио фонтану и крстионицу. Као самосталан владар, Богдан III Слепи је, 1518. године, испред Храма деспота Ђурђа дозидао припрату. Влашки војвода Јован Нагоје, муж Милице Деспине Бранковић, са сином Теодором, започео је градњу куле која и данас доминира комплексом. Довршио га је војвода Петар IV Рареш, чија је друга супруга била Јелена Бранковић, такође кћи деспота Јована Бранковића, сина деспотице Ангелине. Пре тога, војвода Јован Владислав са женом Аном, даровао је Манастиру велику икону светог Атанасија, оковану позлаћеним сребром. Обновљање живописа у Храму Св. Ђорђа, највероватније 1552. године, могло би да укаже на наставак старања влашких и молдавских господара о овом манастиру. Александар IV Лапушњану, ожењен Роксандом, кћерком Петра IV Рареша и Јелене Бранковић, наставио је да помаже ову српску светињу. Током своје владавине, влашки војвода Константин, из рода Бранкована (1688–1714), био је ктитор манастира Светог Павла, а молдавски војвода Константин, са супругом Маријом, подигао је овде, 1750. године, параклис посвећен светом цару Константину и светој царици Јелени.³¹

Српски карактер манастира Светог Павла и српско порекло његових монаха се у првим вековима након обнове не доводи у питање, али важно је истаћи да је такво стање задржано и у другој половини 17. века. О томе најречитије говори запис на Псалтиру у библиотеци Јерусалимске патријаршије, остављен као сведочанство о ходочашћу на Христов Гроб, 1661-2. године. У свом запису проигуман Христифор каже да долази из „манастира Светог Павла, велике лавре српске”³²

Међутим, веома тешко финансијско стање задесило је Манастир почетком 18. века. Немајући чиме да измири бројне дажбине, братство је 1717. године дало у залог сребрне ствари, као и једно оковано јеванђеље и митру. Након тога, у Манастиру је почело да долази и грчко монаштво. Приликом своје прве посете 1722. године манастиру Светог Павла Василиј Григорович Барски каже да су у њему монаси Срби, али већ

31 Гојко Суботић - Исто, стр. 136-138

32 Александар Фотић - СветаГораи Хиландар, стр. 100.

приликом своје друге посете Светој Гори и овом манастиру, 1744. године, у њему је затекао само грчке монахе.³³

Промена етничког карактера Манастира, од српског ка грчком, најнеповољније се одразила на манастирску библиотеку, односно на њен српски корпус. Брижљиво чуван вековима, део некадашњег великог фонда, који је преживео и пустошење турске војске током устанка на југу данашње Грчке (1821–1829), дочекао је најтежи период у свом скоро полумиленијумском трајању. Немајући довољно осећаја за вредност српских рукописа и њихов значај за свеколику баштину, не само српску и словенску, грчко монаштво је дозвољавало посетиоцима различитих намера и побуда да односе најдрагоценије књиге из фонда његове библиотеке.³⁴

Када је Димитрије Аврамовић 1848. године посетио Свету Гору и манастир Светог Павла, он је о њеној библиотеци записао да је углавном састављена од српских књига и приказао неколико десетина докумената писаних на српском језику из библиотеке манастира.³⁵ Некада богат фонд рукописа данас је расејан по библиотекама Лондона, Париза, Беча, Берлина, Москве и Петрограда. Енглески путописац Роберт Керзон оставио нам је сведочанство како је дошао до неких вредних рукописа на Светој Гори, између осталог и о неким српским рукописима из манастира Светог Павла.³⁶

Није само библиотека Манастира претрпела „разарање“ од стране грчког свештенства. То се догодило и саборној цркви која је подигнута још 1446-7 године за време деспота Ђурђа и као што смо већ рекли била посвећена Светом Ђорђу. Она је срушена 1839. године до темеља и на њеном месту подигнута нова цркве, која је завршена 1844, а посвећена је Сретењу Господњем. Храм није живописан, иако је католикон деспота Ђурђа, у чијем је рушењу имала удела и ксенофобија једног грчког националисте, имао изванредне фреске. На левој и десној страни ове цркве су параклиси посвећени

33 Странствованија Васиља Григоровича-Барскаго по сватѣмъ мѣстамъ востока, стр. 241.

34 Љиљана Пузовић - Библиотека Манастира Светог Павла на Светој Гори; Читалиште бр. 25, 2004. стр. 49

35 Димитрије Аврамовић - Света Гора са стране вере, художества и повеснице; Београд, 1848, стр. 115-120

36 Robert Curzon - Visitsto Monasteries in the Levant; H. Milford, London, 1916, str. 396-398.

Светом Павлу, односно Светом Николи. Манастир има још седам параклиса, од којих је најпознатији онај у северном крилу бедема, посвећен такође св. Ђорђу, са живописом који је довршен 30. новембра 1552. Не зна се ко је њихов ктитор, јер је стари ктиторски натпис на српском језику замрљан. У овом параклису насликани су и ликови српских светитеља Симеона и Саве.³⁷

Манастиру припадају и два скита – Нови скит, пола сата хода на југ, и скит Светог Димитрија, у подножју североисточне стране врха Атос, два и по сата хода од манастира, преко планинског превоја, према кули Морфино, између Ивилона и Велике Лавре. У овом другом скиту су до половине 18. века живели Срби, сменили су их влашко-молдавски калуђери, који и данас у њему обитавају.

3. МАНАСТИР КАСТАМОНИТ

У хрисовуљи цара Јована V Палеолога из 1351. године манастир се помиње под именом Кастамонит. Почетком четрнаестог столећа манастир је после једног пожара обновила племкиња Ана Филантропина. Пожари који су уследили донели су калуђерима нове невоље. Тако се међу ктиторе ове обитељи уписао 1430-31. године и српски велики челник Радич Поступовић. Радич Поступовић је био велики челник за време кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића). Радич се хрисовуљом из 1430-31. обавезао да манастиру Кастамонит дарује 20 литара сребра годишње за живота. По његовој смрти храму је имало припасти седам његових села. Даровао је манастиру такође и половину прихода од својих рударских јама на Руднику и од топионице у Каменици.³⁸ Његова ктиторска повелја се и данас чува у манастирској архиви. Поступовићев поклон потврдио је 1433. године деспот Ђурађ Бранковић, приложивши и сам одређену суму новца.³⁹

37 Гојко Суботић - Манастир Светог Павла, стр. 138-141

38 Љубомир Стојановић - Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др, Споменик Српске Краљевске Академије 3, Београд 1890. стр. 33

39 М. Lascaris - Actes serbes de Vatopedi, стр. 184

Радич Поступовић је био ктитор и манастира Св. Павла као и манастира Ватопеда. Највећу пажњу Радич је ипак посвећивао манастиру Кастамониту. Како се види из повеље издате 22. маја 1433, обновио је овај храм, који је, по његовим речима, био разрушен и запуштен. То му је дало за право да пропише и манастирски типик. Тим поводом посаветовао се са ариљским митрополитом Марком, његовим рођаком. Прописавши општежиће у манастиру, челник је предвидео и могућност да сам дође на Свету Гору. У том случају он је лично имао бити старешина свог манастира. Предвиђао је и могућност да се ту једног дана закалуђере и његови братанци и сестрићи.⁴⁰

Своју намеру да се повуче у манастир Кастамонит он је и остварио између 1435, када се последњи пут среће на положају челника, а пре 1439. године. Тада већ више није била жива ни његова супруга Ана. Замонашивши се узео је име Роман, а уз њега је био и некадашњи ариљски митрополит Марко.⁴¹

До када је манастир Кастамонит остао под управом Срба, не може се тачно одредити. Оно што можемо са сигурношћу да тврдимо је то да је и после смрти Радича Поступовића и његовог рођака митрополита Марка, он и даље био у српским рукама. Занимљиво је да је игуман Кастамонита јануара 1449. био извесни Василије, који се српски потписао на једном документу.⁴² То значи да је и он највероватније потицао из српске средине. Узимајући у обзир одредбе из Радичевих повеља Кастамониту, које су предвиђале да он или митрополит Марко буду игумани док су живи, рекло би се да су они пре 1449. године преминули. Сачуван је један турски документ из 1459. који говори о судском спору у коме је монах „Мисаил син Радича“ сведочио у корист манастира Кастамонита.⁴³ То значи да је сигурно до 1459. године, а вероватно и касније манастир Кастамонит био под српском управом. До када тачно, не можемо знати, као ни то када су у њему превагу однели Грци.

40 Ј. Стојановић - Стари српски хрисовуљи, 34–36.

41 М. Živojinović, *Le grand čelnik бв Radič*: in Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides; Athens–Thessaloniki 2005, str. 391-392.

42 Nikos Oikonomides - *Actes de Kastamonitou*, 7; Paris 1978. str. 33

43 М. Živojinović, *Le grandčelnik Radič*, 394

Манастир Кастамонит

У овом манастиру очувано је и неколико српских повеља, од тога две Радича Поступовића. Једном одређује манастиру помоћ од 20 литара сребра годишње, после пожара од 1424; другом је после своје смрти завештао братству за издржавање седам села. Он је прописао и типик кога ће се калуђери држати, који се и данас чува у архиви. Две даровнице су са потписом деспота Ђурђа Бранковића, једном се потврђује Радичево право својине над завештаним селима.⁴⁴

ЗАКЉУЧАК

Српских монаха је током 15. века и надаље било, поред горепомнутих и у другим светогорским манастирима. Крајем 1444. познати пустолов Ђирјако из Анконе забележио је присуство Срба у манастиру Каракалу.⁴⁵ Постоје подаци да их је било и у Ксенофонту, Лаври Св. Атанасија, Симонопетри,

44 Димитрије Аврамовић - Света Гора са стране вере, уметности и повеснице, стр. 162-163

45 И. Ђурић - Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу, Зборник Филозофског факултета у Београду XIV-1, Београд, 1979, стр. 212-213

Григоријату, Есфигмену⁴⁶ и Филотеју.⁴⁷ Такође, манастири Кутлумеш и Дохијар су били под патронатом владара Влашке и Молдавије, а њихово свештенство састављено од Срба и Влаха.⁴⁸ Сви ови примери указују нам о угледу у најширем смислу, који је Света Гора уживала код Срба тог времена. Као што смо већ на почетку рекли, описивање свих тих манастира и трагова који су оставили Срби у њима током векова, изискује много шири рад од овога. Највероватније да ћемо у неком од будућих радова више посветити пажње тим манастирима (колики је био утицај Срба у њима, колико дуго је трајао и у ком периоду је био?), као што смо показали са манастирима Светог Пантелејмона, Светог Павла и Кастамонита у овом раду.

Дакле из анализе присуства Срба као монаха и утицаја српских владара и властеле на обнову и изградњу манастира Светог Пантелејмона, Светог Павла и Кастамонита, можемо извести неколико закључка. Први је тај, да српски утицај почиње да расте на Светој Гори од 1345. године, односно од уласка Свете Горе у оквиру српског царства. Други је, да тај утицај не престаје смрћу цара Душана 1355. године и постепеном распаду царевине, већ да његово дело настављају његови наследници, тј. династије познате у науци као Мрњавчевићи, Драгаши, Лазаревићи, Бранковићи, а видимо и да је било примера нединастичке, али ипак крупне властеле, какав је случај Радича Поступовића. Утицај и доминација Срба на Свети Пантелејмон трајала је дуже од 160 година (1346-1510), на Свети Павле, око 360 година (1384-1744), а на Кастамонит бар 30 година (1430-1459), а вероватно и знатно дуже. Наравно, престанком патроната српске властеле над тим манастирима, не значи да је истог тренутка престало да обитава српско монаштво у њима.

Зарад будућих поколења дужни смо да и даље трагамо и што боље осветлимо утицај српских владара, властеле и монаштва на светогорске манастире. Из сазнања која до сада имамо, а која ћемо изложити у будућим радовима, можемо тврдити да су Срби оставили највећи траг у светогорским

46 Радослав М. Грујић - Светогорски азили, стр. 87-95

47 И. Ђурић - Податак из 1444, стр. 215

48 Срђан Новаковић - Црквено народна историја Срба, Руса и Влаха, Књига Прва; Историјски архив, Крушевац, 2019.

манастирима, већи и од самих Грка, којима данас припада већи део светогорских манастира. Немамо право да ускратимо наше потомство тог сазнања, како нам се не би дешавале грешке кроз историју, које нам се стално дешавају, због наше небриге и „културе заборав“ којој смо склони као народ.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић, Димитрије: *Света Гора са стране вере, художества и повеснице*; Београд, 1848, стр. 115-120

Аврамовић, Драгутин: *Света Гора између аутономности и државности; Зборник радова правног факултета у Новом Саду бр. 2*, Нови Сад, 2013, стр. 431-447

Богдановић, Димитрије: *Измирење српске и византијске цркве; Зборник о кнезу Лазару*; Филозофски факултет, Београд: 1975, стр. 81-91

Грујић Радослав: *Руска властелинства по српским земљама; Историјски часопис, бр. 5*, Историјски институт, Београд, стр. 53-77

Грујић, Радослав: *Светогорски азили за српске владоце и властелу после Косовске битке; Гласник Скопског научног друштва, бр. 11*, Скопско научно друштво, Скопље 1932. стр. 65-96

Димитријевић, С. М.: *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*.

Дучић, Нићифор: *Српски Арханђелски манастир у Јерусалиму. Задужбина краља Милутина; Годишњица Николе Чупића, Књ. 9*, Краљевско-Српска државна штампарија, Београд, 1887, стр. 235-242.

Živojinović, Mirjana: *Le grand čelnik Radić; Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, Athens-Thessaloniki 2005, str. 391-392.

Кораћ, Душан: *Света Гора под српском влашћу (1345-1371); Зборник радова Византолошког института, бр. 31*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 1992. стр. 45-122.

Curzon, Robert: *Visits to Monasteries in the Levant*; H. Milford, London, 1916.

Lascaris, M.: *Actes serbes de Vatopedi*;

Мошин, Владимир: Житие старца Исаии, игумена русског манастира на Афоне; *Сборник Русског Археологическог общества в Королевстве Югославији, бр. III*, Русског Археологическог общества в Королевстве Югославији, Београд 1940, стр. 125–167.

Мошин, Владимир: Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII веке; *Byzantinoslavica, XI*, Academia, Prague 1950. стр. 32-60

Срђан Новаковић - *Црквено народна историја Срба, Руса и Влаха, Књига Прва*; Историјски архив, Крушевац, 2019.

Новаковић, Стојан: *Законски споменици српских држава средњег века*; Српска краљевска академија, Београд 1912.

Oikonomides, Nikos: *Actes de Kastamonitou, 7*; Paris 1978.

Поповић, Јустин: *Житија светих за јун*; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1996. стр.270-283

Поповић, Јустин: *Житија светих за октобар*; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1977. стр. 304-312.

Поповић, Михајло: *Мара Бранковић, жена између хришћанског и исламског културног круга 15. века*; Академска књига, Нови Сад, 2014.

Пузовић, Љиљана: Библиотека Манастира Светог Павла на Светој Гори; *Читалиште бр. 25*, 2004. стр. 45-53.

Радојичић, Ђорђе: Феудална породица Багаш из Врања; *Врањски гласник бр. 1*, Врање, 1965. стр. 21

Синдик, Душан: Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла; *Мешовита грађа бр. 6*, Београд, 1978.

Soloviev, Aleksandar: *Histoire du monastere russe au Mont Athos; Byzantion, VIII*, Peeters Publishers, Bruxelles 1933, str. 213-228

Спремић, Момчило: Бранковићии СветаГора; *Друга казивања о Светој Гори*, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1997. стр. 82-83

25. Стојановић, Љубомир: *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др*; Споменик Српске Краљевске Академије 3, Београд 1890.

26. *Странствованія Василья Григоровича-Барскаго по сватѣмъ мѣстамъ востока съ 1723 по 1747 г.* С. Петербургъ 1885.

27. Суботин Голубовић, Татјана: Словенски манастири на Светој Гори као књижевни и преписивачки центри; *Трећа казивања о Светој Гори*, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 2000, стр. 202-203

28. Суботић, Гојко: Манастир Свети Павле; Казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1995, стр. 118-122

29. Суботић, Гојко: Обнова манастира Светог Павла у XIV веку; *Зборник радова Византолошког института бр. 22*, Београд, 1983, стр. 211-225

30. Теодосије: *Житија*; приредио Димитрије Богдановић, Просвета, Београд 1988.

31. Ћирковић, Сима: Хиландарска свећа у Дубровнику; *Настава историје бр. 4/8*, Београд, 1998, стр. 6–19;

32. Фотић, Александар: *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*; Српска академија наука и уметности, Београд, 2000.

Aleksandar Mitić

**FORMER THREE SERBIAN MONASTERS
IN THE HOLY MOUNTAIN ATHOS - THE
SERBIAN CULTURAL HERITAGE**

Summary

In the article we analyze the presence of Serbian monks in three monasteries of Holy Mountain Athos: St. Panteleimon, St. Paul and Kastamonite monastery, over a long period of almost four centuries, from the mid/14th to the mid-18th century. In first we show briefly the merits of Serbian medieval dynasties in reconstruction and construction of these monasteries, after their impoverishment or abandonment, which happened under various circumstances. We are also trying to discover reason for the abandonment of these Monasteries by Serbs and the overthrow under the authority of the Greeks.

Key words: Holy Mountain Athos, St. Panteleimon Monastery, St Paul Monastery, Kastamonite Monastery, Serbs
